УДК 94(477.51)(347.235)"16"

Ганна Доманова

Нотаріальна діяльність Чернігівського магістрату: угоди родини Полуботків (друга половина XVII ст.)[1]

Діяльність Чернігівського магістрату була обумовлена чинними нормами маґдебурзького права. Незалежно від станової приналежності для оформлення купчих листів до міського уряду зверталися як мешканці міста, так і жителі навколишніх сіл. У статті розглянуті договори купівлі-продажу нерухомого майна, які представники родини Полуботків реєстрували в Чернігівському магістраті впродовж другої половини XVII ст.

Ключові слова: Чернігівський магістрат, міський уряд, актові книги, родина Полуботків, купчі, нерухоме майно.

Маґдебурзьке право значно розширювало компетенцію міського уряду, вектор функціонування якого був спрямований на виконання як адміністративних, так і судових повноважень у поєднанні з нотаріальними обов’язками. Магістратський уряд за усталеною традицією реєстрував купчі на землю, млини та іншу нерухомість, заповіти, розписки тощо. Будь-які різновиди приватноправових актів обов’язково вносилися до міських книг. Згідно зі встановленим порядком, міська влада видавала відповідні довідки про вчинені нотаріальні дії. Водночас до магістрату надходили офіційні запити на видачу копій документів або витягів з них. Значна кількість приватноправових актів нотаріального характеру збереглася саме у вигляді витягів з “книг меских права майдебурского ратуши Черниговской”.

Доволі поширеною була практика звернення до магістратського уряду представників місцевої козацької старшини щодо реєстрації купчих договорів. На особливу увагу заслуговує родина Полуботків, перебування якої в Чернігові простежується за актовими матеріалами ще з 1619 р. На початку XVII ст. Єремія (Веремія) Корнійович Полуботок отримав від польського

[1] Стаття виконана за результатами досліджень за темою «Регіональна історія та історіографія Північного Лівобережжя (Regional History and Historiography of the Northern Left Bank)». Державний реєстраційний номер: 0124U004755.

короля слободу Полуботківку, звільнивши її на 20 років від податків. Ця угода була гарантована листом уповноваженого представника королевича Владислава Вази (адміністратора Чернігово-Сіверщини) Володимира Солтикова (Солтика)[2] від 20 листопада 1619 р., який водночас підтвердив право Єремія Полуботка на вилов риби в місцевих озерах, надане йому раніше польським королевичем. Крім того, того ж таки дня Єремія отримав від Володимира Солтика місце під будівництво на вулиці Стародубській в Чернігові [2, с. 28; 3, с. 56–57, 250; 4, с. 179; 6, с. 33–34]. Єремія Полобуток володів млином на р. Стрижні під Черніговом, частину якого в 1637 р. продав шляхтичу Тишку Климовичу. У тому ж таки 1637 р. він обіймав посаду чернігівського райці, а отже належав до заможного міщанства [2, с. 28; 4, с. 179].

Численні копії договорів купівлі-продажу представників родини Полуботків містить збірник документів "Акты фамилии Полуботок с 1669–1734 г.: Из архива графа Милораловича", виданий у Чернігові 1889 р. [1]. Вони являють собою витяги з актових книг Чернігівського магістрату й були включені до рукописної книги на клопотання Семена Полуботка. Документи датовані 1669–1715 рр. Г. Милорадович оприлюднив без будь-яких змін, «поместив подряд купчие крепости на имения фамилии Полуботок», а починаючи з 1716 р., друкував «по одному акту каждого последующего года по 1734 год», з приміткою, що «этот материал довольно однообразен» [1, с. 48].

21 серпня 1747 р. бунчуковий товариш Семен Полуботок через свого повіреного – писаря Данила Новопольського подав запит до Чернігівського магістрату з приводу родинного нерухомого майна, яке було зареєстровано міським урядом. Він повідомив, що разом із двоюрідним братом Василем Полуботком володіє родинними маєтками, але наявні у нього копії документів, що підтверджують право власності, пошкоджені, а оригіналі взагалі відсутні.

[2] Володимир Солтиков (Солтик) – представник Чернігівського замку (згадується також як чернігівський воєвода), призначений королевичем Владиславом Вазою й затверджений універсалом Сигизмунда III від 15 квітня 1619 р.

Відтак, він просив магістрат надати йому відповідну інформацію: «з имеючихся в магистрате книг имеючиесь записи, виписав, ему пану Полуботку видать» [1, с. 1]. Магістр зобов'язаний був надати копії документів (витяги з міських актових книг), що підтверджували б операції з купівлі-продажу нерухомості.

Перша копія договору, представлена магістратом, датована 17 грудня 1669 р. Угода була укладена між Леонтієм Артемовичем Полуботком та мешканцем села Полуботки – Акулою Карповичем. Останній продав «три чвертки»[3] землі, що межувала з помістям Леонтія Полуботка за 150 золотих польських грошей. Зареєстрували угоду лендвійт Григорій Олешкович, бурмистер Єремія Макарович, райці Йосип Яскович та Василь Єлоцький, а також міський слуга Олексій Шидловський [1, с. 1]. Надалі Леонтій Полуботок продовжив скуповувати навколишні землі. Наступний договір в актових книгах був зареєстрований 7 червня 1671 р. війтом Отрохом Ігнатовичем разом з іншими урядовцями магістрату. Натоді вже полковий сотник Леонтій Полуботок придбав у чернігівського міщанина Семена Степановича Соєнка частину поля між хуторами Полуботки і Товстоліс за шість «коп без пол золотого». Як зазначено у купчій, друга частина цього поля належала зятю Семена Соєнка, Василю Півіновичу. Лише 7 грудня 1685 р. Василь Півінович (будучі вже чернігівським райцею) продав свою частку землі Леонтію Полуботку[4] за сім коп «грошей личби литовской» [1, с. 8]. Угода була схвалена бурмистром магістрату Іваном Тарасовичем разом із райцями. Маємо ще один витяг з магістратських книг щодо продажу землі магістратським райцею Василем Півіновичем, датований 14 липня, внесений до реєстру під №54, але не вказаний рік укладання угоди[5]. Василь Півінович, «маючи поля роли под селом Полуботками и Певцами и под Белоус и на Росомачином поли, где есть

[3] Чвертка – давня міра земельної площі, що становить 17–20 десятин (19–22 га).
[4] Леонтій Полуботок натоді був переяславським полковником. Цю посаду він обіймав впродовж 1683–1687 рр. та 1689–1690 рр.
[5] Ця угода була укладена не пізніше 1688 р.

Соинщина, половицю теж по жене своей Соивне свою власную», продав Леонтію Полуботку за 40 золотих [1, с. 8–9].

У 1674 р. Леонтій Полуботок тричі звертався до Чернігівського магістрату з приводу реєстрації договорів купівлі-продажу земельних ділянок [1, с. 2–5]. 24 листопада мешканець Чернігова, коваль Степан (Стефан) Зенькович Шахович продав бунчуковому товаришу Леонтію Полуботку частину своєї «дворової землі» в Чернігові, що межувала з маєтком Леонтія Полуботка та козака Івана Молявченка за 300 золотих польських. В угоді зазначалося, що «продал и гроши отобравши тут же на уряде квинтовал, даючи моць и владу его милости пану бунчужному…и потомкам его тоею частю пляцом дворовим владети, мешкати, пожитки всякие на себе брати и от себе кому хотети дати, продати, даровати» [1, с. 2].

Наступне звернення являло собою запит на реєстрацію угоди в міських актових книгах, оформлення якої відбулося дещо раніше. Відтак, 31 грудня 1674 р. магістрат засвідчив договір купівлі-продажу двору (разом із коморою та городом) у містечку Понорниці. Ян Коза, колишній понорницький житель, продав Леонтію Полуботку свій батьківський двір. У магістрат були подані купчі листи, оформлення яких відбулося в Понорниці 11 листопада того ж таки року. Урядовцям магістрату залишалося тільки вписати їх до реєстру міських актів. Містечко Понорниця впродовж 1648–1657 рр. було адміністративним центром Понорницької сотні і згадувалося у документах 1654 р. у складі Ніжинського полку [5]. У 1663 р. полк істотно скоротився, втративши частину територій на користь новоутвореного Стародубського, Чернігівського та Київського полків. Відтак, Понорницька сотня увійшла до складу Чернігівського полку. Так звану «первинну» угоду купівлі-продажу нерухомого майна схвалили понорницький сотник Василь Свиридович, городовий отаман Малахів Павлович, понорницький війт Іван Дробот та бурмистр. У Чернігівському магістраті в актовій книзі зареєстрували купчу війт Григорій Іванович Якимович разом із бурмистром та райцями [1, с. 2–3].

Третій запис у міських книгах датований так само 31 грудня 1674 р. Він підтвердив набуття права власності Леонтієм Полуботком на два земельні наділи в Чернігові. Продав нерухомість генеральному бунчужному, вище згаданий Степан Шахович (Коваль). Документ цікавий тим, що містить дві купчі Степана Шаховича на ці угіддя, оригінали яких в магістрат подав сам Леонтій Полуботок. Як з'ясувалося, це були родові володіння – частина так званого «пляцу Полуботківського», яка свого часу належала Олексію Веремійовичу (Єремійовичу) Полуботку. Останній за погодженням зі своєю матір'ю Анастасією Жихарівною та рідним братом Федором 5 лютого 1660 р. продав за 7 коп «грошей личби литовской» третину «в пляцу Полуботковском». По сусідству натоді були володіння козака Харка Молявки (Моляви) та Ларка Крутка [1, с. 5–6]. Оформлення купчої відбулося в присутності чернігівського війта Григорія Івановича Яхимовича, бурмистра Іллі Юркевича Масановця та інших урядників. Друга купча з продажу ще однієї частини того ж таки «пляцу» Степану Шаховичу була укладена 13 грудня 1661 р. За цю ділянку Олексій Веремійович отримав 13 коп грошей [1, с. 4]. Відтак, у 1674 р. Леонтій Полуботок повернув собі родинну власність.

16 червня 1675 р. Леонтій Полуботок збільшив свої маєтності в Чернігові, придбавши земельний наділ у мешканця села Товстоліси трембача Ларка Крутка. Ця земля межувала з його маєтком і була придбана за 150 польських золотих та «чотири осмачки жита». Угоду схвалили війт Григорій Яхимович, райця Артем Матвійович та міський слуга Олексій Шаховський [1, с. 4–5].

Будучи вже генеральним осавулом Леонтій Полуботок так само активно скуповував землі навколо свого маєтку в Чернігові, а також поза межами міста. Впродовж 1680 р. він тричі звертався до магістрату. 31 січня він викупив двір у сусіда Григорія Єрмиловича (трембача Чернігівського полку) за 300 золотих. Поряд були маєтки чернігівського полковника Василя Борковського, козака Івана Молявки та Мойсея Гришковича Шермаковича [1, с. 5]. Війтівський уряд очолював все той же Григорій Яхимович, свою присутність підтвердили

бурмистер Павло Філіпович Клевцов, а також райці Федір Кузьмич Вакула та Мойсей Ігнатович. 10 лютого Леонтій Полуботок подав у магістрат два листи: один за підписом ієромонаха, ігумена Чернігівського Іллінського монастиря Зосими Тишевича, датований 4 лютого 1670 р, другий – за підписом ієромонаха того ж таки монастиря Йосифа Цурковського (Церковського),[6] датований 20 березня 1670 р. Обидва листи були скріплені монастирською печаткою. У них ішлося про продаж генеральному осавулу млина у с. Понорниці на р. Верба «с едним колом мучним» за 325 золотих. Лише через десять років міський уряд на основі укладених угод зареєстрував покупку цього млина.

13 серпня 1680 р. шляхтич Філіп Іванович на прізвисько Короткий продав «пану Леонтію» четверту частину ґрунту Мишуковщини «в ограниченю з млином з двома колами, одна на один камень, а другая ступами просяними и валюшнями суконними» на р. Свишні. Ці угіддя межували з дібровами «з деревом бортним», річками Ховхлою, Білоусом та Должиком. Чималі земельні угіддя разом із млином коштували Леонтію Полуботку 500 золотих (польських) [1, с. 7].

Реєстрація купчих в магістраті могла відбуватися також за присутності представників козацького уряду. Під час оформлення продажу землі Миском Олександровичем Безбожненком Леонтію Полуботку 27 червня[7] в магістраті були присутні, разом з міськими урядниками, городовий отаман Михайло Степанович та обозний Чернігівського полку Ігнат Сергійович. Ішлося про продаж восьмої частини ґрунту Мишуківського за 200 золотих [1, с. 7].

Чернігівський полковник Василь Борковський мав земельну власність в Чернігові, яка межували з помістям Леонтія Полуботка. У першій половині 80-х рр. XVII ст. у міській книзі було зроблено запис про продаж полковником «пол пляца дворового» генеральному осавулу[8]. Зазначалося, що земля була

[6] У документі зазначено, що Йосиф Цукровський «законник» Іллінського монастиря – людина, яка мала право засвідчувати угоди щодо купівлі-продажу майна.
[7] Рік не вказаний. Але угода була укладена в першій половині 80-х рр. XVIII ст. за часів війтівства Григорія Івановича Яхимовича (Якимовича).
[8] Запис датований 27 липня, рік не вказаний. Василь Борковський – чернігівський полковник 1672–1685 рр.

продана за 100 коп литовських грошей, серед урядовців магістрату присутні були лише райці Роман Остапек і Трушка Ігнатович та міській слуга Яско Лавринович [1, с. 8]. Прізвище війта в документі не згадується.

30 липня 1688 р. Леонтій Полуботок придбав ниву під «шляхом великим» неподалік від Чернігова у Михайла Тимаховича Трискибенка, його матері Устини Тимошихи та брата Єрмака за 8 золотих [1, с. 9]. У наступному 1689 р. він витратив 115 золотих на покупку ґрунтів Голянищевих на Любецькому тракті «с полями…, займищами, зарослями, борами, лесами, сеножатми, озерами, бобровими гонами, з деревом бортним» у сержанта Федота Гаврилова Седельцова та його дружини Устини Степанівни Теремецковни. У магістрат була подана й духівниця на ці землі від Агафії Жабковки, матері Федота Гаврилова [1, с. 9–10]. 27 листопада того ж таки 1689 р. за 200 золотих Леонтій Полуботок викупив у любецьких міщан землі з бортним деревом, сіножатями та дібровами [1, с. 10]. Війтівський уряд обіймав Степан Отрохович, бурмистровий Іван Тарасевич.

Леонтій Полуботок володів Розсудовською маєтністю у Любецькій сотні з селами, яку надав йому гетьман І. Брюховецький у 1668 р. Будучі вже її власником та отримавши в 1672 р. дозвіл від чернігівського полковника, він звів там греблю та рудню на р. Ворзні, на що згодом отримав від гетьмана І. Самойловича підтвердження на володіння ними (відповідно у 1679 та 1681 рр.) [2, с. 392]. З метою розширення своїх володінь, 15 листопада 1690 р. він купив за 100 коп. у Радка Гапоновича Рудника землю поряд зі своєю Розсудівською руднею [1, с. 10]. Угода була схвалена чернігівським війтом Стефаном Отроховим, бурмистром Романом Никифоровичем Лопатою разом із райцями магістрату.

16 грудня (рік не вказано, але ймовірно 1691, коли Леонтій Полуботок був позбавлений посади полковника, про що зазначено в документі) намісник війтівський бурмистр Роман Лопата засвідчив власність Леонтія Полуботка на частину млина на р. Свишень «під селом Березанкою», яку продав йому Прокіп Плоскин (Плоскун) за 800 золотих [1, с. 11].

Після усунення з посади переяславського полковника Леонтій Полуботок оселився в Чернігові та продовжив збільшувати свої маєтності. У 1692 р. міський уряд у складі війта Стефана Отрохова, бурмистра Івана Матвійовича Сергорочного та райців засвідчив продаж мешканцем Листвена Єфимом Костомахою Леонтію Полуботку частини свого ґрунту на Любецькому тракті за 40 золотих. Під час реєстрації продажу землі Іван Матвійович надав тестамент, який отримав від своєї дружини Агафії Афанасіївни на право володіння частиною землі «в селе Вертейках» на Любецькому тракті [1, с. 11].

Останні дві купчі, оформлені на Леонтія Полуботка, зареєстровані в магістраті чернігівським війтом Йосипом Євлевичем. Угоди купівлі-продажу датовані 31 січня 1693 р. та 8 березня 1695 р. Свої угіддя Леонтію Полуботку продали «житель Семаковский» Прокоп Єфимович та полковий товариш Прокіп Плоскун [1, с. 11–13]. Запис, зроблений в актовій книзі, засвідчив, що Прокоп Єфимович отримав у спадок від своєї бабусі Марини Кіндратіївни Семачихи велику земельну ділянку, що включала поля, ліси, луки та водойми. Знаходилася вона неподалік Чернігова: «початком від урочища Кувечищ», вздовж річок Бичалка, Ржавець, Свишень, і коштувала Леонтію Полуботку 100 золотих [с. 11–12]. Незадовго до смерті він придбав у військового товариша Прокопа Плоскуна в Чернігові двір з угіддями за 500 золотих, які межували з його маєтком [1, с. 13].

Павло Полуботок також неодноразово звертався до магістрату з проханням зареєструвати в міських актових книгах купчі, які належали його покійному батькові. Як приклад, маємо три записи в актовій книзі, датовані 7 вересня 1698 р. Усі три купчі, які надав Павло Полуботок у магістрат для реєстрації, були оформлені в селі Довжик за підписом довжицького священника. Договори купівлі-продажу Леонтій Полуботок укладав у 1690, 1694 та 1695 рр. [1, с. 15–17].

Відтак, в актових міських книгах протягом 1669–1695 рр. було зареєстровано 21 угоду, що засвідчили купівлю нерухомості Леонтієм Полуботком. Згодом справу батька продовжив його син Павло.

Таким чином, дослідження нотаріальної діяльності Чернігівського магістрату в другій половині XVII ст. на прикладі угод родини Полуботків, дозволяє зробити висновок про важливу роль цього інституту в регулюванні майнових відносин. Магістрат виконував широкий спектр нотаріальних функцій, включаючи реєстрацію угод купівлі-продажу нерухомості, засвідчення заповітів та інших документів. Представники козацької старшини активно використовували магістрат для захисту своїх майнових прав та забезпечення юридичної сили своїх операцій. Нотаріальна діяльність магістрату була невід'ємною частиною соціально-економічного життя Чернігова. Вона сприяла розвитку торгівлі, зміцненню правового порядку та захисту прав громадян.

Джерела та література:

1. Акты фамилии Полуботок с 1669–1734 г. Из архива графа Милорадовича. Чернигов, 1889. 62 с.
2. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія. Київ, 2012. Т. І. 516 с.
3. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648): Наукове видання. Київ, 2006. 496 с.
4. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 4. П–С. Киев,1914. 944 с.
5. Понорницька громада. Чернігівська область, Новгород-Сіверський район. URL: https://ponornycka-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-21-36-34-27-05-2021/
6. Чернигову 1300 лет: Сборник документов и материалов. Киев, 1990. 368 с.